

Gustáv Murín

Slovo ako politikum

O niektorých témach sa podstatne ľahšie píše v minulom čase. Hneď po novembri 1989 prepuklo u nás extatické besnenie okolo slovenčiny ako štátneho jazyka. Nebola to náhoda a neboli sme jediní.

Jazyk ako národný symbol

Málo sa u nás vie, že už roku 1978 otriasli sovietskym Gruzínskom vážne demonštrácie. Príčinou bola príprava novej sovietskej ústavy, kde sa ruština mala stať jediným štátnym jazykom a gruzínčina by tak bola odstavená na bočnú koľaj. Petície, vášnivé diskusie a hlavne demonštrácia vysokoškolských študentov 14. apríla 1978 boli výnimočnou a ojedinelou vzburou v inak krvavo vynucovanom „mierovom spolunažívaní“ národov vtedajšieho Sovietskeho zväzu. A vzburou víťaznou!

Obdobný boj zviedli Ukrajinci pri rozpade sovietskeho kolosu. Do čela bitvy – mimochodom, toto slovo (podľa SSJ, 1959 – 1968, zastarané a knižné) znášajú naši puristi len ťažko, veď poznajú len krčmové „bitky“ – o jazyk sa roku 1989 postavil Zväz ukrajinských spisovateľov, osobitne básnik Ivan Drač ako zakladateľ Ludového hnutia Ukrajiny (RUCH). Veď po 350 rokoch rusifikácie na tom bola ukrajínčina tak zle, že v treťom najväčšom ukrajinskom meste Donecku mali problém otvoriť jedinú základnú školu s ukrajinským vyučovacím jazykom. Kým politici sa hádali, učitelia zvolávali deti do parku a tam ich učili materinskému jazyku. Po Euromajdane (dotovanom piatimi miliardami dolárov americkej „pomoci“) sa karta obrátila a ukrajinskí ultranacionalisti ako prví v novom parlamente uzákonili faktický zákaz používať iný než ukrajinský jazyk. A západní podporovatelia „farebných revolúcií“ len otvárali ústa ako kapor na suchu...

V prípade súčasného Bieloruska narazíme na paradoxnú situáciu. Z nášho pohľadu je tu všetko postavené na hlavu. Dočasne západnými mocenskými skupinami nenávidený prezident Lukašenko (obdivovateľ Stalina a veľkého

Ruska, na čo rýchlo globalizačná klika zabudla, keď ho najnovšie potrebuje proti Putinovi) sa o bieloruskom jazyku vyjadril ako o „chudobnom a nepeknom, v ktorom je nemožné vyjadriť vážne myšlienky či napísať veľké dielo“. Na rozdiel od zvyčajných populistických vodcov zneužívajúcich národné cítenie (ako u nás pridľho vládnuci Mečiar) bieloruský diktátor bol rozhodnutý jazyk vlastnej krajiny vymazať z užívania. Bieloruské masovokomunikačné prostriedky, televíziu, rozhlas, noviny i knihy začala teda s oficiálnym požehnaním prevalcovávať ruština. A Lukašenko, podporovaný sčasti pologramotnou väčšinou národa, trvá na tom, že chce svojej krajine len to najlepšie. V podstate nacionalistický vodca potláčajúci vlastný národný jazyk? To sa môže stať asi naozaj len v Bielorusku.

V osamostatnených pobaltských republikách sa štátny jazyk stal v deväťdesiatych rokoch rozdeľovníkom medzi občanmi. Najskôr, za komunizmu, ruština vládla Estóncom, Lotyšom aj Litovčanom. Bez jej znalosti bol každý občan týchto republík menejcenný. Po rozpade ZSSR sa to obrátilo, až na to, že zaskočení Rusi v týchto krajinách (napríklad v Lotyšsku štvrtina, v Estónsku až tretina obyvateľstva!) mohli svoje bolesti a sťažnosti vykričať na plné hrdlo. Aj tak im to nepomohlo a mnohí sa stali kafkovskými „neobčanmi“. Bez skúšky zo štátneho jazyka konkrétnej pobaltskej republiky nedostali pas ani štatút občana danej krajiny a medzičasom stratili nárok aj na ten ruský. Ocitli sa tak v právnom vzduchoprázdne. A to všetko pre slovo.

Omnoho dramatickejšia bola emancipácia bangladéjskeho jazyka বাংলা v rámci čerstvo etablovaného Pakistanu, keď sa odtrhol od Indie. Toto „jazykové hnutie“ stálo vo februári 1952 životy najhorlivejších jazykových aktivistov, ako si ich dodnes pripomína aj Bangladéjske centrum PEN. V jeho vyhlásení sa zároveň toto hnutie považuje za prípravu na konečnú národnú nezávislosť Bangladéša.

Zamatové rozdelenie Česko-Slovenska sa aj vinou zotrvačnosti českej antipropagandy nedostatočne zdôraznilo najmä s ohľadom na krvavé konflikty nielen v bývalej Juhoslávii. K mierumilovnému rozchodu došlo na prelome 18. a 19. storočia aj medzi Nórskom a Dánskom. Keďže dovtedy v Nórsku dominovala dánčina, celkom logicky vznikla potreba kodifikovať vlastný národný jazyk. Z podobných zdrojov ako v prípade kodifikácie slovenčiny aj Nóri siahli po najmenej kontaminovanej časti krajiny (v ich prípade severský vi diek) a stvorili novodobú nórcinu.

Rovnako mierumilovne a pragmaticky vznikol univerzálny malajský jazyk bahasa Malaysia, ktorý má byť spojivom medzi stovkami rôznorodých etnických a kmeňových jazykov.

Jazyk môže byť aj politickým nástrojom územnej okupácie. Sovietski lingvisti na čele s profesorom N. J. Marrom vytvorili karelské písmo na báze latiniky a cyriliky, ako aj jednotný literárny jazyk. To bolo v rokoch 1931 – 1937 užívané v Karelskej autonómnej republike, ktorú Rusi zabrali od Fínov. A tento experiment s obmenami pokračuje dodnes. Sovieti tak dokázali aj lingvistikou využiť na ospravedlnenie vlastnej expanzie presne v duchu Stalinových téz o jazykovede.

Jazykový separatizmus

Jedným z dôkazov, aké úzke je prepojenie jazykových manipulácií s politickými, sa ponúкло na troskách bývalej Juhoslávie. Politická situácia osamostatneného Chorvátska vyvolala spočiatku taký tlak na zásahy do jazyka, že môžeme hovoriť o akomsi jazykovom separatizme. Chorvátsko sa dištancovalo od oficiálnej srbochorvátčiny ako experimentu typu mačkopsa, ktorý sa prežil. Ostentatívnou „superchorvátčinou“ sa vyznamenával najmä prezident Franjo Tuđman, ktorého o to radšej novinári usvedčovali z občasného pozabudnutia a použitia srbského slova. Dá sa však chápať, že chorvátska skúsenosť so srbskou militantnosťou vyvolala snahu určiť jasnú hranicu medzi nimi a Srbmi – a to aj v jazyku. So samotnou chorvátčinou sa diali veci, že by naši puristi mohli v hrobch odzemyky vyskakovať. Celkom zákonite došlo k úsiliu „pochorvátčiť“ všetko, čo akýmsi spôsobom pripomína dnes tragicky skompromitované súžitie vo viacnárodnom štáte. A tak sa namiesto „efikasnosť“ (efektívnosť) začína udomácňovať aj v politických prejavoch slovo „účinkovitost“. Namiesto „aerodrom“ (letisko) používajú „uzletišče“ a na záhrebskom letisku sa dokonca zjavil oficiálny nápis „zračna luka“. „Brzoglas“ má byť telefón a „dalekovidnica“ televízor. Z familiárneho „pasoš“ (pas) je „putovnica“ a pozoruhodný je návrat od slova „reklama“ do starobylej „promičby“ z čias, keď reklama hádam ani neexistovala. Tu je zreteľný ďalší nevyhnutný sprievodný jav jazykového purizmu. Vyklieštený, do starobinca uzamknutý jazyk začína byť nezrozumiteľný vlastnej mladej populácii, pretože ide hlavne o slová vykopané z jazykového záhrobia. V prípade Chorvátska tendencia, ktorú by sme ani nechceli jednoznačne označiť za politicky negatívnu či všeobecne neospravedliteľnú, vedie v jazykovej rovine k dokonalým nezmyslom. Jazykový purizmus je skrátka extrém a kedykoľvek sa nasadí, nedá sa zabrániť extrémnym výsledkom. A práve v tom sme, zdá sa, aj u nás boli viac ako doma.

Pozoruhodne dlhoveký je jazykový purizmus v Maďarsku. Maďarčina sa dlho pokúšala pomenovať každé nové slovo cudzieho pôvodu, a tak je elektrina pomadžarčená na „villany“ (čo znamená aj svetlo zo žiarovky), ale už opustili

výraz „távbeszélő“ pre telefón, hoci Fíni majú pre tento prístroj dorozumenia dodnes vlastný výraz. Rovnakou stopou idú aj v Arménsku, kde je na hľadanie domácich ekvivalentov pre globálne termíny ustanovená zvláštna jazyková komisia. Výsledkom jej úsilia sú napríklad: hamakargich (počítač, z rovnakého slovného základu ako u nás), herrustatesutyun (televízia, „ukazovač na diaľku“), bjjayin herrakhos (mobil, „diaľkohovor“), khosapogh (mikrofón, čiže „rúra na hovorenie“), ale takisto tesaeriz (videokazeta, od slov „vidieť film“).

Celkom opačná je stratégia ruštiny, ktorá je akýmsi smetiskom všemožných jazykov. Okrem „parismacherskej“ (kaderníctva), „buťerbrodu“ (chleba s maslom) a „lídera“ (vodcu) si rýchlo zvykli aj na „kalgotki“, keď sa tieto začali doväžať z bývalého Československa namiesto ženských bombardiakov ruskej výroby.

A Arménom vôbec neprekáža poďakovať francúzskym slovom „merci“.

Česi prešli pozoruhodnou rodozmenou od maďarskej jazykovej neznášanlivosti k ruskej jazykovej tolerantnosti. Aj oni začali detskou chorobou superčeštiny, ako to poznáme z humorných príkladov A. Jiráska v *F. L. Věkovi* alebo vo Škvoreckého filme *Prima sezóna*. Vážne mienené pokusy Leopolda Svojského („kněžotepec“ a „klášteroborec“), Karla Borovského („ospalováhavost“) a Jana Damascéna Marka („mozkobrusná otázka“) jednoznačne odsúdil Josef Dobrovský. Pobaví aj „ježdík“ (auto), „poprdáč“ (motorka) a slávna „čistonosoplena“ (vreckovka). Niektoré umelo vytvorené slová ako „dalekohled“ či „listonos“ sa však ujali. K pokusom o očistu češtiny došlo priam symbolicky za nemeckého protektorátu počas druhej svetovej vojny. Česi prekonali malé puristické kiahne aj v sedemdesiatych rokoch minulého storočia i osamelý „očistný“ boj Ludvíka Kunderu v brnianskom časopise ROK (napr. „jda“ namiesto „jduc“, pričom oboje je antikvariátne, či antikvárne?). Nad stavom češtiny sa zamýšľal a rozhorčoval v osemdesiatych rokoch aj scenárista Jaroslav Dietl. Pravda je, že ešte roku 1999 na októbrovom zasadnutí českého parlamentu navrhli poslanci KSČM (aké prekvapenie!) zákon na ochranu českého jazyka. Dnes sú v Čechách priam príkladom, ako sa má s moderným jazykom zaobchádzať. Už v rokoch 1986 – 1987 vyšla trojzväzková akademická *Mluvnice češtiny*, ktorá pojala spisovnú normu širšie a zahrnula do popisu spisovného systému aj veľa hovorových variantov. Evidentné je pochopenie farbitosti jazyka, keď sa tolerujú nespisovné výrazy už aj v názvoch kníh, napríklad u Seiferta životopisné *Všecky krásy světa* (prevzaté však z libreta k Smetanovej opere), alebo u Pattona *Válka mýma očima*. U nás som napríklad s titulom knihy *Leto praje milencom* musel čakať až do skončenia komunizmu, pretože za komunistického jazykového úzu sa mohlo milencom len „žičiť“. To však neznamená, že

liberálny prístup k českému jazyku nenaráža na odpor. Postoj Ústavu pre jazyk český, ktorý odmieta zasahovať do češtiny, pretože (ako povedal jeho riaditeľ doc. Oliva) „jsme ústav, který dělá vědu, děláme vědecký výskum toho reálného jazyka“, vyprovokoval neuveriteľnú a nekonečnú tirádu istého pána V. Jameka, ktorý tým zaplnil na päť pokračovaní (inak na priestor taký skúpy) časopis Vesmír. Čím viac písal, tým viac dokazoval vágnosť svojich „dumiek“. Takýto atak však zažil takmer v rovnakom období aj Jazykovedný ústav L. Štúra SAV, ktorý „ako najvyšší a autoritatívny jazykový orgán“ má vraj opravovať prehrešky v oficiálnych prejavoch politikov a iných potentátov. Oba ústavy však jednoznačne odmietli byť „autoritatívnymi“, a aj „orgánmi“. Zrejme vychádzajú zo skúseností, že za komunistickej vlády takéto „orgánové“ funkcie naozaj autoritatívne plnili v televízii, rozhlase, ale dokonca aj armáde (kde napriek tomu ostal jazykový prejav dokonale zbastardený každodennou praxou česko-slovensko-ruštiny profesionálnych dôstojníkov). Navyše sa tu autorita neustále menila podľa toho (ako postrehol praktický jazykovedec Július Satinský), „v ktorej dedine sa narodil“ riaditeľ Jazykovedného ústavu SAV.

Svoje si čeština užila aj vďaka porevolučným politikom. Možno si ešte niektorí z nás spomenú, aký krik spustili českí porevoluční poslanci, keď sa vo vtedajšom Federálnom zhromaždení začal prerokovávať návrh na zmenu názvu štátu na pôvodný: Česko-Slovensko. Tento názov bol v Pittsburskej dohode, používal sa i v prvých rokoch prvej republiky Čechov a Slovákov a za druhej svetovej vojny sa bežne zjavoval v spojeneckej tlači, napríklad vo Veľkej Británii. Ten hysterický krik, ktorý vtedy prepukol, nazvali v Čechách „pomlčková vojna“, hoci išlo o zjavný nezmysel a neznalosť (či skôr zaslepenú neochotu) rozpoznať pomlčku od spojovníka. Dobré si pamätám, ako mi vtedy pražskí známi vysvetľovali, akou potupou voči češtine by taký názov bol, veď oni predsa nie sú nijaké „Česko“. Na čele tohto svojrázneho jazykovedného krúžku v tých časoch stál literárny exhibicionista Ludvík Vaculík. Českí jazykovedci vtedy pozoruhodne solidárne mlčali. Išlo o zjavné politikum, a na to bolo dobré aj znásilnenie gramatiky. Veď dokonca Václav Havel sa vyjadril, že taký odporný výraz ako „Česko“ nikdy nevysloví. Ibaže čas beží, a dnes ani nemusíte českým jazykovedcom takú vtedy hypersenzitívnu otázku položiť. Sami napríklad už na Bohemistickom seminári roku 1996 v Prahe uviedli, že výraz „Česko“ je gramaticky správny, a teda v používaní aj pri politických prejavoch plne legítimny. Rok nato už pravidelná relácia Fera Feniča v Českej televízii zniesla aj názov *Jak se žije v Česku*.

Bolo by to celé zdanlivo len hra so slovíčkami, keby sme si neuvedomovali, že umelo vyvolaná „pomlčková vojna“ bola prvým krokom k rozdeleniu federácie. A ten urobili českí politici!

Obrana proti novodobej latinčine

Jazyk sa teda môže dostať do centra politiky doslova ako predmet oslobodenia alebo aj okupácie krajiny. Zvláštnou politickou kapitolou je potom „obrana“ jazyka proti nájazdom cudzích slov zvonku. To, že angličtina preniká do celého sveta (tak ako v staroveku latinčina a v 19. storočí francúzština), musí byť jasné každému, kto si pustí rádio, zapne počítač alebo zabľúdi na internet. Angličtina je celosvetovou konferenčnou rečou vedy, ale aj iných odvetví od priemyslu až po kultúru. Ako celosvetový komunikátor sa preto celkom spontánne zjavuje aj na transparentoch neanglicky hovoriacich demonštrantov, ktorí si uvedomujú, že v globálnej spravodajskej televíznej sieti je anglický nápis jasnou správou pre miliardy ostatných ľudí. Ešte aj literárne konferencie strednej a východnej Európy sme za Slovenské centrum PEN organizovali v tomto jazyku, keďže druhá alternatíva (ruština) sa momentálne nikomu nepozdávala. Angličtina je úradným jazykom pre odhadom 1,5 až 1,7 miliardy ľudí na celom svete v približne šesťdesiatich štátoch vrátane Singapuru. V tomto mestskom štátiku je to vítaný integrátor spoločnej vlády Malajzijčanov, Číňanov, Indonézanov, Indov a ďalších juhovýchodoázijských spoluobčanov. Tí sa s angličtinou zžili tak, že sa navzájom dorozumievajú jej osobitým variantom „singličtinou“.

Angličtina je taká úspešná, že dokonca marginalizuje jazyk pôvodných obyvateľov. Tak sa na Jamajke stala úradným jazykom a len s veľkou námahou sa v posledných rokoch zopár intelektuálov pokúša vrátiť domorodú reč patawa ako druhý oficiálny jazyk.

Angličtina dokonca infikuje iné jazyky, a tak sa v nemčine zjavujú anglické slová s nemeckou koncovkou, v japončine sú populárne anglické skratky (napr. ATM ako označenie bankomatu) a v ruštine sú anglické slová prirodzenou súčasťou ruských viet. Aj u nás sa udomácňujú anglicizmy šírené najmä v rámci nadnárodných firiem – v obchodnej sieti TESCO to sú napríklad „ľudské zdroje“ (ale o čo krajšie boli pôvodné „kádre“?) a v spoločnosti Slovak Telecom nemeckých vlastníkov mali dokonca istého pána Petényiho, ktorý zákazníkov písomne „billingoval“ (zodpovedá za účty z telefonických hovorov, teda „billing“?). Prienik anglickej gramatiky do bulharčiny je dokonca predmetom seriózneho lingvistického výskumu. Samozrejme, že tento jazykový atak vyvoláva alergické reakcie. Najmä vo Francúzsku, ktoré paradoxne angličtinu najviac ovplyvnilo po stáročia spoločného vývinu „frankizmami“ (napr. očividný „bon apetit“, „management“ a anglo-francúzska zloženina „discjockey“).

Od roku 1994 platí zákon francúzskeho ministra kultúry Jacqua Toubona, ktorý zakazuje používať cudzie slová vo verejných oznámeniach a na verej-

ných vystúpeniach na francúzskej pôde (výnimku majú exportované výrobky a s tým spojená propagácia). Zákon nemenuje konkrétnu hrozbu kontaminácie francúzštiny iným jazykom, ale tá dosť jasne vyplýva z posmešného výrazu „frangličtina“ („franglais“), na ktorý vehementne upozorňovala aj Francúzska akadémia. Strážcom tohto zákona je od roku 1996 mimovládna organizácia Le droit de comprendre (Právo rozumieť), ktorá vykonáva kontrolnú činnosť s podporou ministerstva kultúry. A berú to vážne. Za prvé štyri roky platnosti zákona podali do 1 200 oznámení a dosiahli, že súdy dali pätnástim podnikom vysoké pokuty. Mimochodom, „jazykových inšpektorov“ sa pokúšali zaviesť aj naši „ochrancovia jazyka“, ale výsledkom bol len výsmech. Veď do tejto funkcie menovali aj takého „odborníka“, akým bol vyslúžilý lekár-internista MUDr. Ján Šujak. Ešte aj roku 2009 navrhovalo Ministerstvo kultúry SR pokuty, ktoré boli vypustené pri novele zákona o štátnom jazyku Slovenskej republiky roku 1999. V novom návrhu malo ministerstvo kultúry ukladať pokuty od 100 eur (3 012,60 Sk) do 5 000 eur (150 630 Sk). Pokiaľ viem, táto novela novely nikdy neprešla do praxe.

Francúzi však „tú srandu“ dotiahli až do konca. Tak musel byť termín „computer“ nahradený termínom „ordinateur“, namiesto „fax“ je „télécopie“ a výrazy ako „airbag“, „e-mail“ a „popcorn“ sú na čiernej listine s desiatkami ďalších anglických slov. Napriek tomu sa v oficiálnom slovníku Francúzskej akadémie vied objavilo 6 000 nových slov, ktoré majú korene v angličtine! Pritom francúzština odmieta aj „europeizmy“, pri ktorých došlo k viacnásobnému jazykovému kríženiu, ako to v zdravej genetike jazyka má byť! Očistená francúzština je viac izolovaná a stráca úlohu dostupného komunikátora, čo pochopí čoskoro každý cudzinec, keď sa bez znalosti tohto nepochybné krásneho jazyka prakticky nemá šancu dorozumieť s domácimi.

Podobnou cestou sa pustili v Brazílii, Nórsku a Poľsku, kde roku 1999 navrhli poslanci zákon na ochranu poľského jazyka. Podľa neho by sa do poľštiny mali prekladať aj cudzie vlastné mená. Veľké pobavenie verejnosti vyvolali praktické návrhy, podľa ktorých by sa z hot-dogov mali stať „gorace psy“, kozmetika Old Spice by sa prekladala ako „Stare korzenie“ a šminky Margaret Astor by sa premenili na „Malgorzata Astor“. Poľské pobavenie sme u nás, opäť vďaka „ochrancom jazyka“, dotiahli do dokonalej kocúrkovskej veselice (tentoraz s pomocou Slovenskej poľnohospodárskej a potravinárskej inšpekcie, oháňajúcej sa ešte zastaranými zákonmi 70/86 Z. z. a 271/91 Z. z., a Štátnej veterinárnej správy vyzbrojenej už novším zákonom 152/95 Z. z.). Obe inšpekcie sa v apríli (príhodný mesiac!) 1997 rozhodli zachrániť našu slovenčinu v regáloch obchodov! Za našu slovenčinu teda bojovali na obaloch konzerv, práš-

kových polievok, čokolád a iných požívatín. A čuduj sa svete, slovenčine celkom cudziu angličtinu elegantne obišli a vrhli sa na nešťastnú češtinu. A tak na českom výrobku anglickej licencie „Uncle Ben’s s houbami“ neprekážal „strýko Benjamín“, ale práve tie nešťastné české „houby“. Aj coca-cola light a west-light ostali nedotknuté, hoci našinec by mal asi mať väčšie problémy pochopiť výraz „light“ než možný český variant „lehká/lehké“. Keď som na tieto (mimochodom dodnes praktizované) paradoxy upozornil v článku pre *Literárny týždenník*, zosypala sa na mňa zničujúca kanonáda odsudzujúcich až zúrivých replík. Náhodného čitateľa naozaj môže akurát tak pobaviť, ako sa pokúšajú z Vadkerti talkshow urobiť „Rozhovor s Andreou Vadkertiovou“, „Rozprávanie s pani Vadkertiovou“ alebo objavné „Pozhovára sa s vami Andrea Vadkertiová“, pričom si vôbec neuvedomujú, že relácia bola rovnako podenková ako ich búšenie do národne uvedomelej hrude.

Môžeme povedať, že verejnosť takéto snahy naozaj berie skôr ako vtip a v dennej praxi ich ignoruje. To sa týka aj dobre mienených i vyargumentovaných pokusov vrátane „výzvy na ochranu národného jazyka“ u nás začiatkom roku 2006. Presvedčili sa o tom aj nemeckí zákonodarcovia, ktorí sa pokúsili len zjednodušiť priveľmi zložitú nemeckú gramatiku. Už prvé návrhy narazili na odpor až 90 % čitateľov periodík, ktoré túto reformu jazyka zobrali vážne. Roku 1998 ju v referende odmietli obyvatelia Šlezvicka-Holštajnska. Napriek tomu a dokonca i napriek podaniam na Ústavný súd (a to tromi žiakmi v zastúpení ich rodičov, hoci žiaci vo všeobecnosti uprednostňujú zjednodušenia pravopisu!) bol nový pravopis zavedený a vďaka spoločnému vyhláseniu po nemecky hovoriacich krajin (Nemecko, Rakúsko, Švajčiarsko a Lichtenštajnsko) a krajin s nemeckou menšinou (Taliansko, Belgicko, Rumunsko a Maďarsko) sa táto od roku 1901 prvá reforma pravopisných pravidiel mala stať celosvetovo záväznou k 31. júlu 2005. Stala sa, ale neuspela – jazyku sa nedá rozkázať. Obdobné pokusy u nás (napríklad v päťdesiatych rokoch návrhy zbaviť sa ypsilonu) odborníci v podstate takisto schvaľovali, ale proti sa postavili práve učitelia, kultúrni pracovníci a politici. Tí poslední tým len dokázali, že jazyk je aj politikum.

Úspech po anglicky

Ak by niekto chcel skúmať príčinu celosvetového úspechu angličtiny, s prekvapením zistí, že sa tak stalo aj preto, že tento jazyk sa vyvíja v zásadne opačnej spoločenskej atmosfére, než aké panujú v krajinách, kde sa angličtiny obávajú. Nemá totiž oficiálne regulácie ani dohliadačov nad nimi. Neexistuje teda ani nijaká norma, len obľúbené slovníky (Webster, Oxford), ktoré však nie sú

záväzné. Angličtina je unikátne slobodná. Kým všetci ostatní majú fóbiu z toho, aby anglické slová neprenikli do ich jazykov, angličtina bez obáv neustále preberá z iných jazykov – najviac z francúzštiny (napríklad aj farma – farm) a nemčiny (poker aj hamburger), ale aj hindčiny (pyžamo – pyjamas), bengálčiny (bungalov – bungalow) či dokonca češtiny (robot) – a vďaka nej preberáme tie slová aj my. A aj my sme prispeli do tej voľnej slovotvorby – v americkom New Jersey je toľko usadených Slovákov (v celých USA až 790 000), že sa tam s nimi usadil aj náš výraz „čačky (-mačky)“ aj so správnym pôvodným významom!

Rýchlo sa udomácnujú aj pôvodne len nárečové slová – napríklad počas vojny o Falklandské ostrovy sa v anglických novinách stal populárnym výraz „to yomp“ (trmáčať sa), ktorý najvýstižnejšie opisoval útrapy britských vojakov na ostrovoch. Je to úžasný paradox – francúzština v zúfalom boji o udržanie svojej svetovlády fatálne utrpela najmä od vlastných ochrancov, ktorí z nej urobili jazykovú konzervu po záruke. Naopak angličtina ponechaná na neobmedzený a živelný vývin si flexibilitou a jednoduchosťou podmanila svet. Microsoft dokonca pripravil slovník „svetovej angličtiny“, kde sa zjavujú aj novotvary ako „yadda yadda yadda“ (čiže bla-bla-bla v newyorskom slangu), „digerati“ (internetoví fanatici), „potus“ (skratka pre prezidenta USA) a dokonca skomolenina „whasup“ (z „what is up – what’s up“, čiže „o čo ide?“). A nikto nevybieha do ulíc anglických miest srdcervúco nariekať, ako tú našu angličtinu kazia celosvetoví zlosynovia. Dnešná angličtina je víťazstvom jazykovej tolerancie.

Novoreč opäť ožíva

Každá minca má dve strany a platí to aj pre tú anglickú. Angličtina nemá problém s inými jazykovými prírmasami, ale zato čelí dvom vlastným hrozbám.

Prvou je paradoxne práve jej flexibilita a všeobecná dostupnosť. To vedie k tomu, že angličtinou síce hovorí obrovské množstvo ľudí, ale rovnako ohromujúce množstvo ľudí nezvláda písomný prejav v angličtine. Podľa upozornenia Kráľovskej spoločnosti gramatiku nezvláda až 65 % britských študentov, z toho 40 % zápasí s prepisom slov (tzv. „spelling“, keď sa slovo inak píše a inak vyslovuje) a 25 % s interpunkciou (ale tú sabotoval aj G. B. Shaw). Ešte horšie je to v Spojených štátoch, kde študenti prvého ročníka vysokých škôl majú v prvom semestri povinné doučovanie z angličtiny. Klesá dokonca schopnosť čítať, keď slovná zásoba 10- až 14-ročných v USA bola roku 1945 priemerne 25 000 slov, ale roku 2001 už len 10 000 slov. Podľa štatistík napríklad v Oklahome polovica žiakov končiacich strednú školu neprešla testom čítania! Fak-

tom je, že u štvrtiny z nich nie je angličtina rodný jazyk (ale po anglicky pritom hovoria denne a bez problémov). Aká bieda to potom musí byť v Kalifornii, kde je prevaha hispánskeho obyvateľstva?! Faktom je, že drobní americkí obchodníci sa preventívne učia po španielsky...

Negramotnosť sa však dá zvládnuť podstatne ľahšie než druhá hrozba. Tá paradoxne pochádza od tých, čo si na gramatike a hlavne slovnej zásobe dajú záležať až priveľmi. Ide o politické ovplyvňovanie jazyka. Pritom sa už netýka národnej identity a napodiv jeho nositeľom nie je ani klasická totalitná ideológia. Táto jazyková hrozba manipulácie sa naopak objavuje v dlhodobo stabilných demokratických štátoch Západu. Len čo zvíťazili v súboji s totalitným komunistickým blokom, ktorému kraľoval vysmievaný orwellovský „newspeak“, už si vytvárajú vlastný! Podľa Georgea Orwella v románe *1984* je „newspeak“ rečou, ktorá má za úlohu skrotiť celú populáciu prísne normovanými výrazovými prostriedkami, aby sa tak kanalizovalo spoločenské myslenie jediným správnym smerom. Samozrejme aj s postihmi v prípade prekročenia určených jazykových ostnatých drôtov. A presne to sa teraz odohráva na západ od nás, v krajinách, ktoré by nám rady boli vzorom!

My sme si ruskú verziu „novoreči“ užili v absurdných rusizmoch ako „le-tučka“ (krátka porada), „subotnik“ (sobotná povinná brigáda) alebo „odriad“ (v češtine dodnes ako „odraž“) a „gorodok“ v armáde či vede („akadem-gorod“ = akademické mestečko). „Newspeak“ presadzovaný v angličtine je už v samotnej ideologickej zámienke takejto manipulácie s jazykom samosavvracajúcim klamstvom – volá sa totiž „politická korektnosť“. Výsledkom je však zarážajúca nekorektnosť jazyka, ktorý už neopisuje realitu verne, ale len „politicky korektné“ sprostredkovanými a zavádzajúcimi opismi.

V tomto novom orwellovskom experimente vedú Spojené štáty, o čom nás najlepšie poučí znalec miestnych pomerov z Binghamtonskej univerzity profesor politických vied a spisovateľ Ota Ulč: „Na univerzitách – a nejen tam – se personál musí zúčastňovat tzv. *sensitivity training*, čili ideologického školení přesně ve stylu z dob totality v naší paměti. Černoši prošli několika metamorfózami – bývali to *Negroes*, *Blacks*, *Coloreds*, až dospěli k nynější mandatorní identifikaci jako *African-Americans*. To nutno dodržovat všemi majetníky jinak zbarvené pokožky, tedy i dosud většinových bělochů, jimž nárok na označení *European-Americans* je odepřen, ba spíš se považuje za rasistickou provokaci. Též se připouští méně specifické sebeoznačení *people of color* – lidé barvy.“

Už americký prezident Jimmy Carter obohatil „newspeak“ tým, ako „vyriešil“ ošemetný problém miliónov ilegálnych prisťahovalcov ich premenovaním

z „illegal imigrants“ na nevinných „undocumented aliens“ („cudzinci bez dokladov“).

Tento ošial slovej zámene reality za jej krajšiu „korektnú“ podobu však pokračuje. Z ojazdených „used cars“ sa stali „preowned cars“ („už skôr vlastnené autá“). Strata zamestnania je len „nedobrovoľná udalosť v kariére“ („involuntary career event“). Žobrák už nie je „beggar“, ale „panhandler“, čiže držiteľ misky na mince. Kto klame, pácha len „categorical inaccuracy“. Kto kradne v supermarkete, len „netradične nakupuje“ („non-traditional shopping“).

A nejde len o akési hry so slovičkami. Presne v duchu komunistickej jazykovej korektnosti aj v amerických redakciách vznikli konzultačné výbory s poverením rozhodnúť, čo sa smie a čo nie. Napríklad vplyvné noviny Los Angeles Times vyprodukovali smernice („Guidelines on Racial and Ethnic Identification“) so zákazom používať 150 slov a fráz. Zakázaný je napríklad „Dark Continent“ (tmavý, čierny kontinent – Afrika) a „Wailing Wall“ („Múr nárekov“ v Jeruzaleme je podľa smerníc vraj vysoko urážlivé označenie). Nesmie sa hovoriť ani „Indians“, ale „Native Americans“, takže 99 % súčasných obyvateľov USA, aj keď ich predkovia osídľovali krajinu už pred stáročiami, sú „nerodní Američania“.

Dokonca aj významné univerzity (napríklad v Michigane, Wisconsin) uverejnili „speech code“, čiže lexikóny zakázaných slov. Prestížna Smith College vybavila študentov ideologickým poučením o premnohých formách útlaku, ako sú „ableism“ (útlak zdravých, neinvalidov, neslepcev a nehluchonemých voči takto postihnutým), „ageism“ (mladí kontra starí), „classism“ (socio-ekonomické rozlišovanie), „heterosexism“ (prednosť súžitia s osobami opačného pohlavia), „lookism“ (hodnotenie podľa vzhľadu osoby) a, samozrejme, už preslávený „sexism“ (stereotypný predpoklad, že pohlavie má niečo spoločné s fyzickými schopnosťami – napríklad u vzpieračov).

Politicky správne vyjadrovanie vyžaduje vyhýbať sa akýmkoľvek priamočiaro negatívnym diagnózam. Každý defekt je nutné preklasifikovať na „inconvenienced“ (znevýhodnený), „different“ (iný) alebo „challenged“ (okolnosťami skúšaný). Takže „stupid“ (hlúpy) je len „cerebrally inconvenienced“ (mozgovo znevýhodnený). Aj invalid (zakázané slovo!) je len „differently abled“ (inak schopný). Ten, kto bol „boring“ (nudný), je odrazu „differently interesting“ (inak zaujímavý), takisto „clumsy“ (nešikovný, neohrabaný) je len „uniquely coordinated“ (unikátne koordinovaný) a „crazy“ (blázon) je „emotionally different“ (emočne iný). Nepoctivec („dishonest“) je len „morally different“ (morálne iný) alebo dokonca „differently honest“ (inak poctivý). „Drunk“ (opilec) je „chemically inconvenienced“ (chemicky znevýhodnený), kým „ugly“ (škare-

dý) je „cosmetically different“ (kozmeticky iný). No a keby nás z toho všetkého jazykového magorenia trafil šľak, nebudeme „dead“ (mŕtvi), ale len „permanently inconvenienced“ (trvalo znevýhodnení).

A táto jazyková polícia pracuje na úrovni súdobej techniky, takže dokonca už aj v textových editoroch sú na amerických počítačoch nielen programy na opravu gramatiky, ale aj príkazy súčasnej politickej korektnosti. Takže, ako píše Ota Ulč: „Kdybych někoho charakterizoval jako plešatého pidimužika, dostalo by se mi upozornění, že dotýčný je osoba vertikálně jakož i vlasově znevýhodněná („hair disadvantaged“).“ Kto túži po viacerých príkladoch, nech siahne po príručke *The Official Politically Correct Dictionary and Handbook*.

Tieto zdanlivé hry so slovíčkami vedú však už k celkom vážne mieneným pokusom o falzifikáciu klasických diel. Takže by zo školského čítania v Amerike mal zmiznúť Shakespeare, pretože hra *Kupec benátsky* je vraj antisemitská a *Richard III.* vyvoláva odpor k hendikepovaným (hlavný hrdina je hrbáč). Hra *Rómeo a Júlia* zasa vraj diskriminuje „milujúcich inak“. A od pokrútených návrhov nie je až tak ďaleko k zvráteným činom. Oxford University Press vydala Bibliu, v ktorej Boh je „otco-matkou“ (aby sa neurazili feministky) a jeho pravica je premenovaná na „mocnárovu ruku“ (aby sa neurazili ľaváci). To, že to uráža zdravý rozum, zjavne neprekáža.

Úryvok z rozsiahlejšej štúdie